॥ श्रीसीतारामचन्द्राभ्यां नमः ॥

भट्टोजिदीक्षितकृतवृत्तिसहितम्

लिङ्गानुशासनम्

सम्पादकः

सुशान्त पौडेल

विषयसूची

लिङ्गानुशासनम्

अथ स्त्र्यधिकारः

लिङ्गम् ॥१॥

स्त्री ॥२॥

अधिकारसूत्रे एते

ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृपोतृननान्दरः ॥३॥

ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रादिपञ्चकस्यैव ङीब्निषेधेन कर्त्रीत्यादेर्ङीपेकारान्तत्वात् । तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोर्ऋदन्तत्वाभावात् ।

अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः ॥४॥

अनिप्रत्ययान्त उप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः । चमूः । 'प्रत्यय'ग्रहणम् किम्—देवयतेः क्विप्, द्यूः विशेष्यलिङ्गः ।

अशनिभरण्यरणयः पुंसि च ॥५॥

इयमयं वाऽशनिः ।

मिन्यन्तः ॥६॥

मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियाम् स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ।

वह्निवृष्ण्यग्नयः पुंसि ॥७॥

पूर्वस्यापवादः ।

श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च ॥८॥

इयमयं वा श्रोणिः ।

क्तिन्नन्तः ॥९॥

स्पष्टम् । कृतिरित्यादि ।

ईकारान्तश्च ॥१०॥

ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः

ऊङाबन्तश्च ॥११॥

कुरूः। विद्या।

य्वन्तमेकाक्षरम् ॥१२॥

श्रीः। भूः। एकाक्षरं किम्—पृथुश्रीः।

विंशत्यादिरानवतेः ॥१३॥

इयं विंशतिः। त्रिंशत्। चत्वारिंशत्। पञ्चाशत्। षष्टिः। सप्ततिः। अशीतिः। नवतिः।

दुन्दुभिरक्षेषु ॥१४॥

इयं दुन्दुभिः। अक्षेषु किम्—अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्तः।

नाभिरक्षत्रिये ॥१५॥

इयं नाभिः।

उभावप्यन्यत्र पुंसि ॥१६॥

दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः। नाभिः क्षत्रियः। कथं तर्हि **'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीविनाभिभिः'** इति भारविः। उच्यते। दृढभक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम्। वस्तुतस्तु **'लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य'** इति भाष्यात् पुंस्वमपीह साधु। अत एव **'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्'**। **'द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात् स्त्रियां कस्तूरिकामदे'** इति मेदिनी। रभसोऽप्याह—**'मुख्यराट्क्षत्रिये नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः। चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे'** इति। एवमेवंविधेऽन्यत्रापि बोध्यम्।

तलन्तः ॥१७॥

अयं स्त्रियां स्यात्। शुक्लस्य भावः शुक्लता। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता। ग्रामस्य समूहो ग्रामता। देव एव देवता।

भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि ॥१८॥

भूमिर्भूः। विद्युत्सौदामनी। सरिन्निम्नगा। लता वल्ली। वनिता योषित्।

यादो नपुंसकम् ॥१९॥

यादःशब्दः सरिद्वाचकोऽपि क्लीबं स्यात्।

भाःस्रुक्स्रग्दिगुष्णिगुपानहः ॥२०॥

एते स्त्रियां स्युः। इयं भाः इत्यादि।

स्थूणोर्णे नपुंसके च ॥२१॥

एते स्त्रियां क्लीबे च स्तः। स्थूणा, स्थूणम्। ऊर्णा, ऊर्णम्। तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका। ऊर्णा तु मेषादिलोमः।

गृहशशाभ्यां क्लीबे ॥२२॥

नियमार्थमिदम्। गृहशशपूर्वे स्थूणोर्णे यथासङ्ख्यं नपुंसके स्तः। गृहस्थूणम्। **'शशोर्णं शशलोमनि'** इत्यमरः।

प्रावृट्विप्रुट्रुट्तुट्विट्त्विषः ॥२३॥

एते स्त्रियां स्युः।

दर्विविदिवेदिखनिशान्त्यश्रिवेशिकृष्योषधिकट्यङ्गुलयः ॥२४॥

एते स्त्रियां स्युः। पक्षे ङीप्। दर्वी, दर्विः इत्यादि।

तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकेकिकेलिच्छविनीविरात्र्यादयः ॥२५॥

एते प्राग्वत्। इयं तिथिरित्यादि। अमरस्त्वाह—**'तिथयो द्वयोः'** इति। तथा च भारविः—**'तस्य भुवि बहुतिथास्तिथयः'** इति। स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात्। श्रीहर्षश्च—**'निखिलां निशि पौर्णिमातिथीन्'** इति।

शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्तिभ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तयः ॥२६॥

एतेऽपि स्त्रियां स्युः। इयं शष्कुलिः।

प्रतिपदाऽऽपद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्परिषदुषःसंवित्क्षुत्पुन्मुत्समिधः ॥२७॥

इयं प्रतिपद् इत्यादि। उषा उच्छन्ती। उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवी।

आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः ॥२८॥

इयमाशीरित्यादि।

अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च ॥२९॥

अबादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्बहुत्वं च। आप इमाः। **'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्'**। **'सुमना मालती जातिः'**। देववाची तु पुंस्येव। **'सुपर्वाणः सुमनसः'**। बहुत्वं प्रायिकम्। **'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था'** इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात्। **'समांसमां विजायते'** (सू.१८१३) इत्यत्र **'समायां समायाम्'** इति भाष्याच्च।

'विभाषा घ्राधेट्...' (सू.२३७६) इति सूत्रे **'अघ्रासातां सुमनसौ'** इति वृत्तिव्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम्।

स्रक्त्वग्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिचः ॥३०॥

इयं स्रक् त्वक् ज्योक् वाक् यवागूः नौः स्फिक्।

तृटिसीमासम्बध्याः ॥३१॥

इयं तृटिः सीमा सम्बध्या।

चुल्लिवेणिखार्यश्च ॥३२॥

स्पष्टम्।

ताराधाराज्योत्स्नादयश्च ॥३३॥

शलाका स्त्रियां नित्यम् ॥३४॥

नित्यग्रहणमन्येषां क्वचिद्व्यभिचारं ज्ञापयति।

॥ इति स्त्र्यधिकारः ॥

अथ पुंलिङ्गाधिकारः

पुमान् ॥३५॥

अधिकारोऽयम्।

घञबन्तः ॥३६॥

पाकः। त्यागः। करः। गरः। भावार्थ एवेदम्। नपुंसकत्वविशिष्टे भावे क्तल्युड्भ्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्नादिभिर्बाधेन परिशेषात्। कर्मादौ तु घञाद्यन्तमपि विशेष्य-लिङ्गम्। तथा च भाष्यम्—**'सम्बन्धमनुवर्तिष्यते'** इति।

घाजन्तश्च ॥३७॥

विस्तरः। गोचरः। चयः। जयः इत्यादि।

भयलिङ्गभगपदादि नपुंसके ॥३८॥

एतानि नपुंसके स्युः। भयम्। लिङ्गम्। भगम्। पदम्।

नङन्तः ॥३९॥

नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात्। यज्ञः यत्नः।

याच्ञा स्त्रियाम् ॥४०॥

पूर्वस्यापवादः।

क्यन्तो घुः ॥४१॥

किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात्। आधिः। निधिः। उदधिः। 'क्यन्तः' किम्—दानम्। 'घुः' किम्—जज्ञिर्बीजम्।

इषुधिः स्त्री च ॥४२॥

इषुधिशब्दः स्त्रियां पुंसि च। पूर्वस्यापवादः।

देवाऽसुराऽऽत्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्काभिधानानि ॥४३॥

एतानि पुंसि स्युः। देवाः सुराः। असुरा दैत्याः। आत्मा क्षेत्रज्ञः। स्वर्गो नाकः। गिरिः पर्वतः। समुद्रोऽब्धिः। नखः कररुहः। केशः शिरोरुहः। दन्तो दशनः। स्तनः कुचः। भुजो दोः। कण्ठो गलः। खड्गः करवालः। शरो मार्गणः। पङ्कः कर्दम इत्यादि।

त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके ॥४४॥

स्पष्टम्। तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम्। स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्तेऽयमारम्भः।

द्यौः स्त्रियाम् ॥४५॥

द्योदिवोस्तन्त्रेणोपादानमिदम्।

इषुबाहू स्त्रियां च ॥४६॥

चात्पुंसि।

बाणकाण्डौ नपुंसके च ॥४७॥

चात्पुंसि। त्रिविष्टपेत्यादिचतुःसूत्री देवासेरेत्यस्यापवादः।

नान्तः ॥४८॥

अयं पुंसि। राजा। तक्षा। नच चर्मवर्मादिष्वतिव्याप्तिः। **'मन्द्व्यच्कोऽकर्तरि'** इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात्।

क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि ॥४९॥

क्रतुरध्वरः। पुरुषो नरः। कपोलो गण्डः। गुल्फः प्रपदः। मेघो नीरदः।

अभ्रं नपुंसकम् ॥५०॥

पूर्वस्यापवादः।

उकारान्तः ॥५१॥

अयं पुंसि स्यात्। प्रभुः इक्षुः। **'हनुर्हट्टविलासिन्यां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम्। द्वयोः कपोलावयवे'** इति मेदिनिः। **'करेणुरिभ्यां स्त्री नेभः'** इत्यमरः। एवंजातीयक-विशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः। उक्तं च 'लिङ्गविशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः' इति। एवमन्यत्रापि।

धेनुरज्जुकुहुसरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः ॥५२॥

समासे रज्जुः पुंसि च ॥५३॥

कर्कटरज्ज्वा, कर्कटरज्जुना।

श्मश्रुजानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि ॥५४॥

वसु चार्थवाचि ॥५५॥

'अर्थवाचि' इति किम्—**'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु'**।

मद्गुमधुसीधुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च ॥५६॥

चात्पुंसि। अयं मद्गुः।

रुत्वन्तः ॥५७॥

मेरुः। सेतुः।

दारुकेशरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके च ॥५८॥

रुत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः। इदं दारु।

सक्तुर्नपुंसके च ॥५९॥

चात्पुंसि। सक्तुः, सक्तु।

प्राग्रश्मेरकारान्तः ॥६०॥

'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति ततः प्राक्। एतस्मादकारान्त इत्यधि-क्रियते।

कोपधः ॥६१॥

कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तबकः । कल्कः ।

चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके ॥६२॥

पूर्वसूत्रापवादः ।

कण्टकाऽनीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाक-भाण्डकपिण्डककटकशण्डकपिटकतालकफलकपुलाकानि नपुंसके च ॥६३॥

चात्पुंसि । अयं कण्टकः । इदं कण्टकम् इत्यादि ।

टोपधः ॥६४॥

टोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । घटः । पटः ।

किरीटमुकुटललाटवटवीटश्रृङ्गाटकराटलोष्टानि नपुंसके ॥६५॥

किरीटमित्यादि ।

कुटकूटकपटकवाटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च ॥६६॥

चात्पुंसि । कुटः, कुटम् इत्यादि ।

णोपधः ॥६७॥

णोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः । पाषाणः ।

ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके ॥६८॥

पूर्वसूत्रापवादः ।

कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके च ॥६९॥

चात्पुंसि ।

थोपधः ॥७०॥

रथः ।

काष्ठपृष्ठसिक्थोक्थानि नपुंसके ॥७१॥

इदं काष्ठमित्यादि ।

काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम् ॥७२॥

इमाः काष्ठाः ।

तीर्थप्रोथयूथगार्थानि नपुंसके च ॥७३॥

चात्पुंसि। अयं तीर्थः। इदं तीर्थम्।

नोपधः ॥७४॥

अदन्तः पुंसि। इनः फेनः।

जघनाऽजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशान-रत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके ॥७५॥

पूर्वस्यापवादः।

मानयानाऽभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनाऽऽसनस्थानचन्दनाऽऽलान-समानभवनवनसनसम्भावनविभावनविमानानि नपुंसके च ॥७६॥

चात्पुंसि। अयं मानः। इदं मानम्।

पोपधः ॥७७॥

अदन्तः पुंसि। यूपः। दीपः। सर्पः।

पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पसमीपाऽन्तरीपाणि नपुंसके ॥७८॥

इदं पापम् इत्यादि।

शूर्पकुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च ॥७९॥

अयं शूर्पः। इदं सूर्पम् इत्यादि।

भोपधः ॥८०॥

स्तम्भः। कुम्भः।

तलभं नपुंसकम् ॥८१॥

पूर्वस्यापवादः।

जृम्भं नपुंसके च ॥८२॥

जृम्भम्, जृम्भः।

मोपधः ॥८३॥

सोमः। भीमः।

रुक्मसिध्मयुग्मेध्मगुल्माऽध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके ॥८४॥

इदं रुक्ममित्यादि।

सङ्ग्रामदाडिमकुसुमाऽऽश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च ॥८५॥

चात्पुंसि। अयं सङ्ग्रामः। इदं सङ्ग्रामम्।

योपधः ॥८६॥

समयः। हयः।

किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके ॥८७॥

स्पष्टम्।

गोमयकषायमलयाऽन्वयाऽव्ययानि नपुंसके च ॥८८॥

गोमयः, गोमयम्।

रोपधः ॥८९॥

क्षुरः। अङ्कुरः।

द्वाराऽग्रस्फार-तक्र-वक्र-वप्र-क्षिप्र-क्षुद्र-नार-तीर-दूर-कृच्छ्र-रन्ध्राऽश्र-श्वभ्र-भीर-गभीर-क्रूर-विचित्र-केयूर-केदारोदरा-ऽजस्र-शरीर-कन्दर-मन्दार-पञ्जरा-ऽजर-जठराऽजिर-वैर-चामर-पुष्कर-गह्वर-कुहर-कुटीर-कुलीर-चत्वर-काश्मीर-नीराऽम्बर-शिशिर-तन्त्र-यन्त्र-नक्षत्र-क्षेत्र-मित्र-कलत्र-चित्र-मूत्र-सूत्र-वक्त्र-नेत्र-गोत्राऽङ्गुलित्र-भलत्र-शस्त्र-शास्त्र-पत्र-पात्र-च्छत्राणि नपुंसके ॥९०॥

इदं द्वारमित्यादि।

शुक्रमदेवतायाम् ॥९१॥

इदं शुक्रं रेतः।

चक्रवज्राऽन्धकारसाराऽवारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीर-तिमिरशिशिराणि नपुंसके च ॥९२॥

चात्पुंसि।

षोपधः ॥९३॥

वृषः। वृक्षः।

शिरीषर्जीषाऽम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके ॥९४॥

यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च ॥९५॥

चात्पुंसि। अयं यूषः। इदं यूषमित्यादि।

सोपधः ॥९६॥

वत्सः। वायसः। महानसः।

पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके ॥९७॥

चमसांसरसनिर्यासोपवासकार्पासवासमासकासकांसमांसानि नपुंसके च ॥९८॥

इदं चमसम्।

कंसं चाप्राणिनि ॥९९॥

'कंसोऽस्त्री पानभाजनम्'। प्राणिनि तु कंसो नाम कश्चिद्राजा।

रश्मिदिवसाभिधानानि ॥१००॥

एतानि पुंसि स्युः। रश्मिर्मयूखः। दिवसो घस्रः।

दीधितिः स्त्रियाम् ॥१०१॥

पूर्वस्यापवादः।

दिनाहनी नपुंसके ॥१०२॥

अयमप्यपवादः।

मानाभिधानि ॥१०३॥

कुडवः। प्रस्थः।

द्रौणाढकौ नपुंसके च ॥१०४॥

इदं द्रोणम्। अयं द्रोणः।

खारीमानिके स्त्रियाम् ॥१०५॥

इयं खारी। इयं मानिका।

दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च ॥१०६॥

इमे दाराः।

नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि ॥१०७॥

यथासङ्ख्यं नाड्याद्युपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः। अयं नाडीव्रणः। अपाङ्गः। जनपदः। व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम्।

मरुद्गरुत्तरदृत्विजः ॥१०८॥

अयं मरुत्।

ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः ॥१०९॥

एते पुंसि स्युः। अयमृषिः।

ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः ॥११०॥

एते पुंसि।

हस्तकुन्ताऽन्तव्रातवातदूतधूर्तसूतचूतमुहूर्ताः ॥१११॥

एते पुंसि। अमरस्तु **'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्'** इत्याह।

षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः ॥११२॥

अयं षण्डः।

वंशांशपुरोडाशः ॥११३॥

अयं वंशः। पुरो दाश्यते पुरोडाशः। कर्मनि घञ्। भावव्याख्यानयोः प्रकरणे **'पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्'** (सू.१४४९) इति विकारप्रकरणे **'व्रीहेः पुरोडाशे'** (सू.१५२८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्र एव निपातनाद्वा दस्य डत्वम्। **'पुरोडाश-भुजामिष्टम्'** इति माघः।

ह्लदकन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः ॥११४॥

अयं ह्लदः।

अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगाः ॥११५॥

अयम् अर्घः।

पल्लवपल्वलकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धमृदङ्गसङ्ग समुद्गपुङ्खाः ॥११६॥

अयं पल्लव इत्यादि।

सारथ्यतिथिकुक्षिबस्तिपाण्यञ्जलयः ॥११७॥

एते पुंसि। अयं सारथिः।

॥ इति पुंलिङ्गाधिकारः ॥

अथ नपुंसकाधिकारः

नपुंसकम् ॥११८॥

अधिकारोऽयम्।

भावे ल्युडन्तः ॥११९॥

हसनम्। 'भावे' किम्—पचनोऽग्निः। इध्मव्रश्चनः कुठारः।

निष्ठा च ॥१२०॥

भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात्। हसितम्। गीतम्।

त्वष्यञौ तद्धितौ ॥१२१॥

शुक्लत्वम्, शौक्ल्यम्। ष्यञः षित्त्वसामर्थ्यात् पक्षे स्त्रीत्वम्। चातुर्यम्, चातुरी। सामग्र्यम्, सामग्री। औचित्यम्, औचिती।

कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः ॥१२२॥

ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम्।

यद्यढगञण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि ॥१२३॥

एतदन्तानि क्लीबानि। **'स्तेनाद्यन्नलोपश्च'** (सू.१७९०)। स्तेयम्। **'सख्युर्यः'** (सू.१७९१)। सख्यम्। **'कपिज्ञात्योर्ढक्'** (सू.१७९२)। कापेयम्। **'पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्'** (सू.१७९३)। आधिपत्यम्। **प्राणभृज्जातिवयोवचनगोत्रादिभ्योऽञ्'** (सू.१७९४)। औष्ट्रम्। **'हायनान्तयुवादिभ्योऽण्'** (सू.१७९५)। द्वैहायनम्। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यो वुञ्। पितापुत्रकम्। **'होत्राभ्यश्छः'** (सू.१८००)। अच्छावाकीयम्। **'अव्ययीभावः'** (सू.६५९)। अधिस्त्रि।

द्वन्द्वैकत्वम् ॥१२४॥

पाणिपादम्।

अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च ॥१२५॥

स्पष्टम्।

अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः ॥१२६॥

अधिकारोऽयम्।

अनल्पे छाया ॥१२७॥

शरच्छायम्।

राजाऽमनुष्यपूर्वा सभा ॥१२८॥

इनसभमित्यादि।

सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च ॥१२९॥

परवत् ॥१३०॥

अन्यस्तत्पुरुषः परवल्लिङ्गः स्यात्। **'रात्राह्नाहाः पुंसि'** (सू.८१४)।

अपथपुण्याहे नपुंसके ॥१३१॥

सङ्ख्यापूर्वा रात्रिः ॥१३२॥

त्रिरात्रम्। 'सङ्ख्यापूर्वा' इति किम्—सर्वरात्रः।

द्विगुः स्त्रियां च ॥१३३॥

व्यवस्थया। पञ्चफली। त्रिभुवनम्।

इसुसन्तः ॥१३४॥

हविः। धनुः।

अर्चिः स्त्रियां च ॥१३५॥

इसन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्याद्। इयमिदं वाऽर्चिः।

छदिः स्त्रियामेव ॥१३६॥

इयं छदिः। छाद्यतेऽनेनेति छदेश्चुरादिण्यन्तात् **'अर्चिशुचि...'** इत्यादिना इस्। 'इस्मन्' इत्यादिना ह्रस्वः। **'पटलं छदिः'** इत्यमरः। तत्र पटलसाहचर्याच्छदिषः क्लीबतां वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्ष्याः।

मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनाऽन्नाऽभिधानानि ॥१३७॥

एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः। मुखमाननम्। नयनं लोचनम्। लोहं कालम्। वनं गहनम्। मांसम् आमिषम्। रुधिरं रक्तम्। कार्मुकं शरासनम्। विवरं बिलम्। जलं वारि। हलं लाङ्गलम्। धनं द्रविणम्। अन्नम् अशनम्। अस्यापवादानाह त्रिसूत्र्या—

सीरार्थौदनाः पुंसि ॥१३८॥

वक्त्रनेत्राऽरण्यगाण्डीवानि पुंसि च ॥१३९॥

वक्त्रो वक्त्रम्। नेत्रो नेत्रम्। अरण्योऽरण्यम्। गाण्डीवो गाण्डीवम्।

अटवी स्त्रियाम् ॥१४०॥

लोपधः ॥१४१॥

कुलम्, कूलम्। स्थलम्।

तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि ॥१४२॥

अयं तूलः।

शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगल-पलालबिडालखिलशूलाः पुंसि च ॥१४३॥

चात्क्लीबे। इदं शीलम् इत्यादि।

शतादिः सङ्ख्या ॥१४४॥

शतम्। सहस्रम्। 'शतादिः' किम्—एको द्वौ बहवः। 'सङ्ख्या' इति किम्—शत-श‍ृङ्गो नाम पर्वतः।

शतायुतप्रयुताः पुंसि च ॥१४५॥

अयं शतः। इदं शतम् इत्यादि।

लक्षा कोटिः स्त्रियाम् ॥१४६॥

इयं लक्षा। इयं कोटिः। **'वा लक्षा नियुतं च तत्'** इत्यमरात् क्लीबेऽपि लक्षम्।

शङ्कुः पुंसि ॥१४७॥

सहस्रः क्वचित्। अयं सहस्रः। इदं सहस्रम्।

मन्द्व्यच्कोऽकर्तरि ॥१४८॥

मन्प्रत्ययान्तो द्व्यच्कः क्लीबः स्यान्न तु कर्तरि। वर्म। चर्म। 'द्व्यच्कः' किम्—अणिमा। महिमा। 'अकर्तरि' किम्—ददाति इति दामा।

ब्रह्मन् पुंसि च ॥१४९॥

अयं ब्रह्मा। इदं ब्रह्म।

नामरोमणी नपुंसके ॥१५०॥

'मन्द्व्यच्कः...' इत्यस्यायं प्रपञ्चः।

असन्तो द्व्यच्कः ॥१५१॥

यशः। मनः। तपः। 'द्व्यच्कः' किम्—चन्द्रमाः।

अप्सराः स्त्रियाम् ॥१५२॥

एता अप्सरसः। प्रायेणायं बहुवचनान्तः।

त्रान्तः ॥१५३॥

पत्त्रम्। छत्त्रम्।

यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव ॥१५४॥

भृत्राऽमित्रछात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि ॥१५५॥

अयं भृत्रः। न मित्रम् अमित्रः। **'तस्य मित्राण्यमित्रास्ते'** इति माघः। **'स्याताम् अमित्रौ मित्रे च'** इति च। यत्तु **'द्विषोऽमित्रे'** (सू.३१११) इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्—'अमेर्द्विषदित्यौणादिक इत्रच्। अमैरमित्रम् (अ)मित्रस्य व्यथयेद् इत्यादौ मध्योदात्तस्तु चिन्त्यः। नञ्समासेऽप्येवम्। परवल्लिङ्गताऽपि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम्' इति तत्प्रकृतसूत्रापर्यालोचनमूलकम्। स्वरदोषोद्भवनमपि **'नञो जरमरमित्रमृताः'** (सू.३८५०) इति षाष्ठसूत्रास्मरणमूलकमिति दिक्।

पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्राः पुंसि च ॥१५६॥

बलकुसुमशुल्बपत्तनरणाभिधानानि ॥१५७॥

बलं वीर्यम्।

पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च ॥१५८॥

पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गाः स्युः। अमरोऽप्याह—**'वा पुंसि पद्मं नलिनम्'** इति। एवं च **'अर्धर्चादिसूत्रे तु जलजे पद्मं नपुंसकमेव'** इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेयः।

आहवसङ्ग्रामौ पुंसि ॥१५९॥

आजिः स्त्रियामेव ॥१६०॥

फलजातिः ॥१६१॥

फलजातिवाची शब्दो नपुंसकः स्यात्। आमलकम्। आम्रम्।

वृक्षजातिः स्त्रियामेव ॥१६२॥

क्वचिदेवेदम् । हरीतकि ।

वियज्जगत्सकृत्शकन्पृषत्शकृद्यकृद्उदश्वितः ॥१६३॥

एते क्लीबाः स्युः ।

नवनीताऽवतानाऽनृताऽमृतनिमित्तवित्तचित्तपित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि ॥१६४॥

श्राद्धकुलिशदैवपीठकुण्डाऽङ्काऽङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यास्याऽस्पदाऽऽकाश-कण्वबीजानि ॥१६५॥

एतानि क्लीबे स्युः ।

दैवं पुंसि च ॥१६६॥

दैवम्, दैवः ।

धान्याऽऽज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधृष्यहव्यकव्यकाव्यसत्याऽपत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्यतूर्यसैन्यानि ॥१६७॥

इदं धान्यम् इत्यादि ।

द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छबिम्बकुटुम्बकवचवरशरवृन्दारकाणि ॥१६८॥

अक्षमिन्द्रिये ॥१६९॥

'इन्द्रिये' किम्—रथाङ्गादौ मा भूत् ।

॥ इति नपुंसकाधिकारः ॥

अथ स्त्रीपुंसाधिकारः

स्त्रीपुंसयोः ॥१७०॥

अधिकारोऽयम् ।

गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्तिशाल्मलित्रुटिमसिमरीचयः ॥१७१॥

इयमयं वा गौः ।

मृत्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः ॥१७२॥

इयमयम् वा मृत्युः ।

गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च ॥१७३॥

त्रिलिङ्गमित्यर्थः। पटु, पटुः, पट्वी।

अपत्यार्थतद्धिते च ॥१७४॥

औपगवः। औपगवी।

॥ इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

अथ पुंनपुंसकाधिकारः

पुंनपुंसकयोः ॥१७५॥

अधिकारोऽयम्।

घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकबुस्तलोहिताः ॥१७६॥

अयं घृतः।

शृङ्गार्घनिदाघोद्यमशल्यदृढाः ॥१७७॥

अयं शृङ्गः। इदं शृङ्गम्।

व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्तदर्पाऽर्भाऽर्धर्चदर्भपुच्छाः ॥१७८॥

अयं व्रजः। इदं व्रजम्।

कबन्धौषधायुधान्ताः ॥१७९॥

स्पष्टम्।

दण्डमण्डखण्डशमसैन्धवपार्श्वाऽऽकाशकुशकाशाङ्कुशकुलिशाः ॥१८०॥

एते पुंनपुंसकयोः स्युः। **'कुशो रामसुते दर्भे योक्त्रे द्वीपे कुशं जले'** इति विश्वः। शलाकावाची तु स्त्रियाम्। तथा च **'जानपद...'** (सू.५००) आदिसूत्रेणायोविकारे ङीषि कुशी। दारुणि तु टापा **'कुशा वानस्पत्याः स्थ ता मा यात'** इति श्रुतिः। **'अतः कृकमि...'** (सू.१६०) इति सूत्रे 'कुशाकर्णीषु' इति प्रयोगश्च। व्याससूत्रे च—**'हानौ तूपायनशब्दे शेषत्वात्कुशाच्छन्दः'** इति। तत्र शारीरकभाष्येऽप्येवम्। एवं च श्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थित आच्छन्द इत्याङ्प्रश्लेषादिपरो भामतीग्रन्थः प्रौढिवादमात्रपर इति विभावनीयं बहुश्रुतैः।

गृहमेहदेहपट्टपटहाष्टापदाम्बुदककुदाश्च ॥१८१॥

॥ इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

अवशिष्टलिङ्गम् ॥१८२॥

अव्ययं कतियुष्मदः ॥१८३॥

ष्णान्ता सङ्ख्या ॥१८४॥

शिष्टा परवत् एकः पुरुषः। एका स्त्री। एकं कुलम्।

गुणवचनं च ॥१८५॥

शुक्लः पटः। शुक्ला पटी। शुक्लं वस्त्रम्।

कृत्याश्च ॥१८६॥

करणाधिकरणयोर्ल्युट् च ॥१८७॥

सर्वादीनि सर्वनामानि ॥१८८ ॥

स्पष्टार्थेयं त्रिसूत्री।

॥ इति लिङ्गानुशासनम् ॥

लिङ्गानुशासनसूत्राणि

स्त्र्यधिकारः

१. लिङ्गम्

२. स्त्री

३. ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृपोतृननान्दरः

४. अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः

५. अशनिभरण्यरणयः पुंसि च

६. मिन्यन्तः

७. वह्निवृष्ण्यग्नयः पुंसि

८. श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च

९. क्तिन्नन्तः

१०. ईकारान्तश्च

११. ऊङाबन्तश्च

१२. य्वन्तमेकाक्षरम्

१३. विंशत्यादिरानवतेः

१४. दुन्दुभिरक्षेषु

१५. नाभिरक्षत्रिये

१६. उभावप्यन्यत्र पुंसि

१७. तलन्तः

१८. भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि

१९. यादो नपुंसकम्

२०. भाःस्रुक्स्रग्दिगुष्णिगुपानहः

२१. स्थूणोर्णे नपुंसके च

२२. गृहशशाभ्यां क्लीबे

२३. प्रावृट्विप्रुट्रुट्तुट्विट्त्विषः

२४. दर्वि-विदि-वेदि-खनि-शान्त्यश्रि-वेशि-कृष्योषधि-कट्यङ्गुलयः

२५. तिथि-नाडि-रुचि-वीचि-नालि-धूलि-केकि-केलि-च्छवि-नीवि-रात्र्यादयः

२६. शष्कुलि-राजि-कुट्यशनि-वर्ति-भ्रुकुटि-त्रुटि-वलि-पङ्क्तयः

२७. प्रतिपदाऽऽपद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्-परिषदुषःसंवित्-क्षुत्-पुन्मुत्समिधः

२८. आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः

२९. अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च

३०. स्रक्त्वग्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिचः

३१. तृटिसीमासम्बध्याः

३२. चुल्लिवेणिखार्यश्च

३३. ताराधाराज्योत्स्नादयश्च

३४. शलाका स्त्रियां नित्यम्

॥ इति स्त्र्यधिकारः ॥

पुंलिङ्गाधिकारः

३५. पुमान्

३६. घञबन्तः

३७. घाजन्तश्च

३८. भयलिङ्गभगपदादि नपुंसके

३९. नङन्तः

४०. याच्ञा स्त्रियाम्

४१. क्यन्तो घुः

४२. इषुधिः स्त्री च

४३. देवाऽसुराऽऽत्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेश

दन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्काभिधानानि

४४. त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके

४५. द्यौः स्त्रियाम्

४६. इषुबाहू स्त्रियां च

४७. बाणकाण्डौ नपुंसके च

४८. नान्तः

४९. क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि

५०. अभ्रं नपुंसकम्

५१. उकारान्तः

५२. धेनु-रज्जु-कुहु-सरयु-तनु-रेणु-प्रियङ्गवः

५३. समासे रज्जुः पुंसि च

५४. श्मश्रुजानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि

५५. वसु चार्थवाचि

५६. मद्गु-मधु-सीधु-शीधु-सानु-कमण्डलूनि नपुंसके च

५७. रुत्वन्तः

५८. दारुकेशरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके च

५९. सक्तुर्नपुंसके च

६०. प्राग्रश्मेरकारान्तः

६१. कोपधः

६२. चिबुक-शालूक-प्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके

६३. कण्टकाऽनीक-सरक-मोदक-चषक-मस्तक-पुस्तक-तडाक-निष्क-शुष्क-वर्चस्क-पिनाक-भाण्डक-पिण्डक-कटक-शण्डक-पिटक-तालक-फलक-पुलाकानि नपुंसके च

६४. टोपधः

६५. किरीट-मुकुट-ललाट-वट-वीट-शृङ्गाट-कराट-लोष्टानि नपुंसके

६६. कुट-कूट-कपट-कवाट-कर्पट-नट-निकट-कीट-कटानि नपुंसके च

६७. णोपधः

६८. ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके

६९. कार्षापण-स्वर्ण-सुवर्ण-व्रण-चरण-वृषण-विषाण-चूर्ण-तृणानि नपुंसके च

७०. थोपधः

७१. काष्ठ-पृष्ठ-सिक्थोक्थानि नपुंसके

७२. काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम्

७३. तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च

७४. नोपधः

७५. जघनाऽजिन-तुहिन-कानन-वन-वृजिन-विपिन-वेतन-शासन-सोपान-मिथुन-श्मशान-रत्न-निम्न-चिह्नानि नपुंसके

७६. मान-यानाऽभिधान-नलिन-पुलिनोद्यान-शयनाऽऽसन-स्थान-चन्दनाऽऽलान-समान-भवन-वन-सन-सम्भावन-विभावन-विमानानि नपुंसके च

७७. पोपधः

७८. पाप-रूपोडुप-तल्प-शिल्प-पुष्प-समीपाऽन्तरीपाणि नपुंसके

७९. शूर्पकुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च

८०. भोपधः

८१. तलभं नपुंसकम्

८२. जृम्भं नपुंसके च

८३. मोपधः

८४. रुक्म-सिध्म-युग्मेध्म-गुल्माऽध्यात्म-कुङ्कुमानि नपुंसके

८५. सङ्ग्राम-दाडिम-कुसुमाऽऽश्रम-क्षेम-क्षौम-होमोद्दामानि नपुंसके च

८६. योपधः

८७. किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके

८८. गोमय-कषाय-मलयाऽन्वयाऽव्ययानि नपुंसके च

८९. रोपधः

९०. द्वाराऽग्र-स्फार-तक्र-वक्र-वप्र-क्षिप्र-क्षुद्र-नार-तीर-दूर-कृच्छ्र-रन्ध्राऽश्र-श्वभ्र-भीर-गभीर-क्रूर-विचित्र-केयूर-केदारोदरा-ऽजस्र-शरीर-कन्दर-मन्दार-पञ्जराऽजर-जठराऽजिर-वैर-चामर-पुष्कर-गह्वर-कुहर-कुटीर-कुलीर-चत्वर-काश्मीर-नीराऽम्बर-शिशिर-तन्त्र-यन्त्र-नक्षत्र-क्षेत्र-मित्र-कलत्र-चित्र-मूत्र-सूत्र-वक्त्र-नेत्र-गोत्राऽङ्गुलित्र-भलत्र-शस्त्र-शास्त्र-पत्र-पात्र-च्छत्राणि नपुंसके

९१. शुक्रमदेवतायाम्

९२. चक्र-वज्रा-ऽन्धकार-सारा-ऽवार-पार-क्षीर-तोमर-शृङ्गार-भृङ्गार-मन्दारो-शीर-तिमिर-शिशिराणि नपुंसके च

९३. षोपधः

९४. शिरीषर्जीषाऽम्बरीष-पीयूष-पुरीष-किल्बिष-कल्माषाणि नपुंसके

९५. यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च

९६. सोपधः

९७. पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके

९८. चमसांस-रस-निर्यासोपवास-कार्पास-वास-मास-कास-कांस-मांसानि नपुंसके च

९९. कंसं चाप्राणिनि

१००. रश्मिदिवसाभिधानानि

१०१. दीधितिः स्त्रियाम्

१०२. दिनाहनी नपुंसके

१०३. मानाभिधानि

१०४. द्रौणाढकौ नपुंसके च

१०५. खारीमानिके स्त्रियाम्

१०६. दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च

१०७. नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि

१०८. मरुद्गरुत्तरदृत्विजः

१०९. ऋषि-राशि-दृति-ग्रन्थि-क्रिमि-ध्वनि-बलि-कौलि-मौलि-रवि-कवि-कपि-मुनयः

११०. ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः

१११. हस्त-कुन्ताऽन्त-व्रात-वात-दूत-धूर्त-सूत-चूत-मुहूर्ताः

११२. षण्ड-मण्ड-करण्ड-भरण्ड-वरण्ड-तुण्ड-गण्ड-मुण्ड-पाषण्ड-शिखण्डाः

११३. वंशांशपुरोडाशः

११४. ह्रदकन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः

११५. अर्ध-पथि-मथ्यृभुक्षि-स्तम्ब-नितम्ब-पूगाः

११६. पल्लव-पल्वल-कफ-रेफ-कटाह-निर्व्यूह-मठ-मणि-तरङ्ग-तुरङ्ग-गन्ध-मृदङ्ग-सङ्ग-समुद्ग-पुङ्खाः

११७. सारथ्यतिथिकुक्षिबस्तिपाण्यञ्जलयः

॥ इति पुंलिङ्गाधिकारः ॥

नपुंसकाधिकारः

१९८. नपुंसकम्

११९. भावे ल्युडन्तः

१२०. निष्ठा च

१२१. त्वष्यञौ तद्धितौ

१२२. कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः

१२३. यद्यढगञण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि

१२४. द्वन्द्वैकत्वम्

१२५. अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च

१२६. अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः

१२७. अनल्पे छाया

१२८. राजाऽमनुष्यपूर्वा सभा

१२९. सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च

१३०. परवत्

१३१. अपथपुण्याहे नपुंसके

१३२. सङ्ख्यापूर्वा रात्रिः

१३३. द्विगुः स्त्रियां च

१३४. इसुसन्तः

१३५. अर्चिः स्त्रियां च

१३६. छर्दिः स्त्रियामेव

१३७. मुख-नयन-लोह-वन-मांस-रुधिर-कार्मुक-विवर-जल-हल-धनाऽन्नाऽभिधानानि

१३८. सीरार्थौदनाः पुंसि

१३९. वक्त्र-नेत्रा-ऽरण्य-गाण्डीवानि पुंसि च

१४०. अटवी स्त्रियाम्

१४१. लोपधः

१४२. तूलोपल-ताल-कुसूल-तरल-कम्बल-देवल-वृषलाः पुंसि

१४३. शील-मूल-मङ्गल-साल-कमल-तल-मुसल-कुण्डल-पलल-मृणाल-वाल-निगल-पलाल-बिडाल-खिल-शूलाः पुंसि च

१४४. शतादिः सङ्ख्या

१४५. शतायुतप्रयुताः पुंसि च

१४६. कोटिः स्त्रियाम्

१४७. शङ्कुः पुंसि

१४८. मन्द्व्यच्कोऽकर्तरि

१४९. ब्रह्मन् पुंसि च

१५०. नामरोमणी नपुंसके

१५१. असन्तो द्व्यच्कः

१५२. अप्सराः स्त्रियाम्

१५३. त्रान्तः

१५४. यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव

१५५. भृत्राऽमित्र-छात्र-पुत्र-मन्त्र-वृत्र-मेढ्रोष्ट्राः पुंसि

१५६. पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्राः पुंसि च

१५७. बलकुसुमशुल्बपत्तनरणाभिधानानि

१५८. पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च

१५९. आहवसङ्ग्रामौ पुंसि

१६०. आजिः स्त्रियामेव

१६१. फलजातिः

१६२. वृक्षजातिः स्त्रियामेव

१६३. वियज्जगत्-सकृत्-शकन्-पृषत्-शकृद्-यकृद्-उदश्वितः

१६४. नवनीताऽवतानाऽनृताऽमृतनिमित्त-वित्त-

चित्त-पित्त-व्रत-रजत-वृत्त-पलितानि

१६५. श्राद्ध-कुलिश-दैव-पीठ-कुण्डाऽङ्का-ऽङ्ग-दधि-सक्थ्यक्ष्यास्याऽस्पदा-ऽऽकाश-कण्वबीजानि

१६६. दैवं पुंसि च

१६७. धान्याऽऽज्य-सस्य-रूप्य-पण्य-वर्ण्य-धृष्य-हव्य-कव्य-काव्य-सत्याऽपत्य-मूल्य-शिक्य-कुड्य-मद्य-हर्म्य-तूर्य-सैन्यानि

१६८. द्वन्द्व-बर्ह-दुःख-बडिश-पिच्छ-बिम्ब-कुटुम्ब-कवच-वर-शर-वृन्दारकाणि

१६९. अक्षमिन्द्रिये

॥ इति नपुंसकाधिकारः ॥

स्त्रीपुंसाधिकारः

१७०. स्त्रीपुंसयोः

१७१. गोमणि-यष्टि-मुष्टि-पाटलि-वस्ति-शाल्मलि-त्रुटि-मसि-मरीचयः

१७२. मृत्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः

१७३. गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च

१७४. अपत्यार्थतद्धिते च

॥ इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

पुंनपुंसकाधिकारः

१७५. पुंनपुंसकयोः

१७६. घृत-भूत-मुस्त-क्ष्वेलितैरावत-पुस्तक-बुस्त-लोहिताः

१७७. शृङ्गार्घनिदाघोद्यमशल्यदृढाः

१७८. व्रज-कुञ्ज-कुथ-कूर्च-प्रस्त-दर्पा-ऽर्भाऽर्धर्च-दर्भपुच्छाः

१७९. कबन्धौषधायुधान्ताः

१८०. दण्ड-मण्ड-खण्ड-शम-सैन्धव-पार्श्वा-ऽऽकाश-कुश-काशाङ्कुश-कुलिशाः

१८१. गृहमेहदेहपट्टपटहाष्टापदाम्बुदककुदाश्च

॥ इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

१८२. अवशिष्टलिङ्गम्

१८३. अव्ययं कतियुष्मदः

१८४. ष्णान्ता सङ्ख्या

१८५. गुणवचनं च

१८६. कृत्याश्च

१८७. करणाधिकरणयोर्ल्युट् च

१८८. सर्वादीनि सर्वनामानि

॥ इति लिङ्गानुशासनसूत्राणि ॥

my other works: www.archive.org/details/@sus4n7

contact: paudelsushant22446@gmail.com